

Teoria grup I

Wykład 5

1 Elementy teorii grup krystalograficznych

Literatura dodatkowa:[Szc]¹

Dygresja o topologii

Przestrzeń topologiczna: Zbiór X wraz z rodziną podzbiorów $\{U_\alpha\}_{\alpha \in A}$ nazywanych *otwartymi* o własnościach:

1. zbiory $\emptyset$ oraz X są otwarte;
2. zbiór $\bigcup_{\alpha \in B} U_\alpha$ jest otwarty dla dowolnego podzbioru $B \subset A$
3. przecięcie skończonej liczby zbiorów otwartych jest zbiorem otwartym.

Rodzinę $\{U_\alpha\}_{\alpha \in A}$ nazywamy *topologią* na X .

Przykład 1: Rodzina zbiorów otwartych w dowolnej przestrzeni metrycznej.

Przykład 2: Topologia *dyskretna* składa się ze wszystkich podzbiorów zbioru X .

Przykład 3: Niech X przestrzeń topologiczna, $Y \subset X$ pewien podzbiór. Topologia *indukowana* na Y składa się ze wszystkich przecięć zbiorów otwartych w X z podzbiorem Y .

Odwzorowanie ciągłe $\phi : X \rightarrow Y$ *między przestrzeniami topologicznymi:* jest to odwzorowanie takie, że przeciwobraz dowolnego zbioru otwartego (w Y) jest otwarty (w X).

Podzbiór zwarty $K \subset X$: Jest to podzbiór o tej własności, że z dowolnego pokrycia $\bigcup_{\alpha \in B} U_\alpha \supset K$ zbiorami *otwartymi* można wybrać podpokrycie skończone.

Topologia ilorazowa: Niech X będzie przestrzenią przestrzeń topologiczną, a $\mathcal{R} \subset X \times X$ relacją równoważności. Zbiór $X/\mathcal{R} = X/\sim$ klas równoważności posiada naturalną topologię zwaną *ilorazową*. Jest to najmocniejsza (czyli „najbogatsza”) topologia na X/R , w której rzut naturalny $\pi : X \rightarrow X/\mathcal{R}$ jest ciągły. Zbiór $U \subset X/R$ jest w niej otwarty wtedy i tylko wtedy, gdy $\pi^{-1}(U)$ jest otwarty w X .

Przykład: Niech $X = \mathbb{R}^2$ i niech $(a, b) \sim (c, d) \stackrel{def}{\iff} a = c$. Wtedy $X/$ naturalnie utożsamia się z $\mathbb{R}$, a topologia ilorazowa pokrywa się ze standardową topologią na $\mathbb{R}$.

Uwaga: Jeśli grupa G działa na zbiorze X , to relacja $a \sim b \stackrel{def}{\iff} \exists g \in G \ a = gb$ jest relacją równoważności (*Ćwiczenie: sprawdzić*). Zbiór $X/\sim$ (oznaczany przez X/G) jest zbiorem orbit działania G na X .

¹Zob. także <http://pl.wikipedia.org/wiki/Krystalografia>, http://en.wikipedia.org/wiki/Wallpaper_group

Przykład: Niech $X = \mathbb{R}^2$ i niech grupa $SO(2, \mathbb{R})$ działa w sposób naturalny na X . Wtedy przestrzeń orbit X/G z topologią ilorazową jest promieniem $\{x \in \mathbb{R} \mid x \geq 0\}$. Jeśli $C_n \subset SO(2, \mathbb{R})$ jest grupą cykliczną generowaną przez obrót o kąt $2\pi/n$, to X/C_n jest stożkiem.

Grupa euklidesowa: Niech $\mathbb{R}^n$ będzie wyposażone w standardowy iloczyn skalarny $(\cdot | \cdot)$. Odwzorowanie $\phi : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ o własności $(\phi(x) | \phi(y)) = (x | y) \forall x, y \in \mathbb{R}^n$ nazywamy izometrią. *Ćwiczenie:* sprawdzić, że izometrie tworzą grupę względem złożenia odwzorowań.

LEMAT *Każda izometria $\phi : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ jest superpozycją $t_a \circ A$ przekształcenia ortogonalnego $A \in O(\mathbb{R}^n)$ i translacji $t_a : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n, x \mapsto x + a, a \in \mathbb{R}^n$.*

Dowód: ćwiczenie.

Grupę izometrii nazywamy grupą euklidesową i oznaczamy $E(\mathbb{R}^n)$.

LEMAT *Grupa $E(\mathbb{R}^n)$ jest izomorficzna z iloczynem półprostym $O(n, \mathbb{R}) \times \mathbb{R}^n =: E(n, \mathbb{R})$.*

Dowód: Niech $[A]$ będzie macierzą odwzorowania A w dowolnej bazie ortonormalnej, a $[a]$ kolumną współrzędnych elementu a . Określmy odwzorowanie $t_a \circ A \mapsto ([A], [a]) : E(\mathbb{R}^n) \rightarrow O(n, \mathbb{R}) \times \mathbb{R}^n$. Dla $x \in \mathbb{R}^n$ mamy $(t_b \circ B) \circ (t_a \circ A)x = (t_b \circ B)(Ax + a) = BAx + Ba + b$, więc złożenie izometrii indukuje następujące działanie grupowe na $O(n, \mathbb{R}) \times \mathbb{R}^n$: $([B], [b])([A], [a]) := ([B][A], [B][a] + [b])$. $\square$

Poniżej pod grupą euklidesową będziemy rozumieć grupę $E(n, \mathbb{R})$.

Kozwarta grupa $\Gamma \subset E(n, \mathbb{R})$: Jest to podgrupa grupy euklidesowej taka, że przestrzeń orbit $\mathbb{R}^n/\Gamma$ jest zwarta.

Przykład: Podgrupa $\Gamma = \{t_a \mid a \in \mathbb{Z}^n \subset \mathbb{R}^n\} \cong \mathbb{Z}^n$ translacji całkowitoliczbowych jest kozwarta. Przestrzeń orbit $\mathbb{R}^n/\mathbb{Z}^n$ jest torusem n -wymiarowym.

Obszar fundamentalny: Niech $\Gamma \subset E(\mathbb{R}^n)$ będzie dowolną podgrupą. Podzbiór $F \subset \mathbb{R}^n$ nazywamy obszarem fundamentalnym działania Γ na $\mathbb{R}^n$, jeśli

$$\bigcup_{g \in \Gamma} gF = \mathbb{R}^n$$

oraz $g \operatorname{int}(F) \cap g' \operatorname{int}(F) = \emptyset$ dla $g \neq g'$. Tutaj $\operatorname{int}(F)$ jest zbiorem punktów wewnętrznych zbioru F , czyli takich punktów $p \in F$, które posiadają otoczenie otwarte (czyli zbiór otwarty $U \ni p$) zawarte w F .

Przykład: Kwadrat domknięty o boku 1 jest obszarem fundamentalnym dla działania grupy $\Gamma = \mathbb{Z}^2$. Obszarem fundamentalnym dla działania skończonej grupy obrotów C_n jest domknięty wycinek nieograniczony o kącie $2\pi/n$.

Krystalograficzna grupa Γ wymiaru n : Jest to dyskretna² i kozwarta podgrupa grupy Euklidesowej $E(n, \mathbb{R})$.

Przykład: $\Gamma = \mathbb{Z}^n$.

---

²Zob. definicję podgrupy dyskretnej w przypisie na końcu Wykładu 2. Równoważna definicja: podzbiorem dyskretnym w przestrzeni topologicznej X nazywamy taki podzbiór $Y \subset X$, że topologia indukowana na Y jest dyskretną.

TWIERDZENIE (Bieberbacha)

1. Jeżeli $\Gamma \subset E(n, \mathbb{R})$ jest grupą krystalograficzną, to jej zbiór translacji $\Gamma_t := \Gamma \cap (I \times \mathbb{R}^n)$ jest normalną podgrupą abelową skończonego indeksu (ostatnie oznacza, że grupa ilorazowa Γ/Γ_t jest skończona). Ponadto, Γ_t jest maksymalną podgrupą abelową w Γ (czyli nie zawiera się w żadnej większej podgrupie abelowej) i jest izomorficzna z $\mathbb{Z}^n$.
2. Dla każdego n istnieje skończona liczba klas izomorfizmu grup krystalograficznych wymiaru n .
3. Dwie grupy krystalograficzne wymiaru n są izomorficzne wtedy i tylko wtedy, gdy są sprzężone w grupie $A(n, \mathbb{R})$ afinicznych przekształceń $\mathbb{R}^n$.

(Bez dowodu.)

Z punktu 1 wynika, że grupy krystalograficzne posiadają zwarte obszary fundamentalne. To stanowi podstawę ich zastosowań w krystalografii: ciało stałe jest kryształem (w odróżnieniu od „kwazikryształów” i ciał amorficznych), jeśli jego struktura atomowa jest okresowym powtórzeniem ograniczonego „kawałka” tej struktury.

Przykład: Grupa $\mathbb{Z}^1 := \{t_{(n,0)} \mid n \in \mathbb{Z}\} \subset E(2, \mathbb{R})$ nie ma zwartego obszaru fundamentalnego.

TWIERDZENIE (Zassenhausa) Grupa Γ jest izomorficzna z grupą krystalograficzną wymiaru n wtedy i tylko wtedy, gdy ma normalną podgrupę abelową skończonego indeksu izomorficzną z $\mathbb{Z}^n$, będącą maksymalną podgrupą abelową.

Dowód: Jedną z implikacji jest punktem 1 twierdzenia Bieberbacha.

Żeby udowodnić drugą rozważmy następujący diagram przemienny:

$$\begin{array}{ccccccccc}
 \{*\} & \longrightarrow & \mathbb{Z}^n & \longrightarrow & \Gamma & \longrightarrow & G & \longrightarrow & \{*\} \\
 & & \downarrow \iota_1 & & \downarrow \iota_2 & & \downarrow \parallel & & \\
 \{*\} & \longrightarrow & \mathbb{R}^n & \longrightarrow & \tilde{\Gamma} & \longrightarrow & G & \longrightarrow & \{*\} \\
 & & \downarrow \parallel & & \downarrow \iota_4 & & \downarrow \iota_3 & & \\
 \{*\} & \longrightarrow & \mathbb{R}^n & \longrightarrow & A(n, \mathbb{R}) & \longrightarrow & GL(n, \mathbb{R}) & \longrightarrow & \{*\},
 \end{array}$$

którego składniki określimy poniżej.

W pierwszym wierszu $G := \Gamma/\mathbb{Z}^n$, czyli mamy rozszerzenie odpowiadające włożeniu podgrupy normalnej $\mathbb{Z}^n$ w grupę Γ i rzutowi na odpowiednią grupę ilorazową. Grupę $\tilde{\Gamma}$ określimy jako iloczyn półprosty $G \ltimes \mathbb{R}^n$, a odwzorowanie ι_1 , jako włożenie standardowe. Przypomnijmy sobie, że pierwszy wiersz jednoznacznie określa homomorfizm grup $f : G \rightarrow \text{Aut}(\mathbb{Z}^n)$ (wybieramy cięcie $s : G \rightarrow \Gamma$ i określamy $f(g)$ jako $A_{s(g)}|_{\mathbb{Z}^n}$).

Przypomnijmy również, że rozszerzenie z pierwszego wiersza zadaje kocykl $c \in Z^2(G, \mathbb{Z}^n)$ określony z dokładnością do dodawania kobrzegów. Żeby określić odwzorowanie ι_2 skorzystamy z faktu, że $H^2(G, \mathbb{R}^n) = 0$, który przyjmiemy bez dowodu. Fakt ten mówi, że każdy 2-kocykl na G o wartościach w $\mathbb{R}^n$ jest kobrzegiem. W szczególności istnieje $q \in C^1(G, \mathbb{R}^n)$ taki, że $dq = c$ (korzystamy z tego, że każdy kocykl na G o wartościach w $\mathbb{Z}^n$ może być uważany za kocykl na G o wartościach w

$\mathbb{R}^n$). Z ogólnej teorii wiemy, że q określa pewną bijekcję $\Gamma \rightarrow \Gamma$, zadającą izomorfizm Γ z iloczynem półprostym. Nazwijmy ją ι_2 .

Żeby określić odwzorowanie ι_3 zauważmy, że maksymalność podgrupy abelowej $\mathbb{Z}^n$ implikuje monomorficzność odwzorowania f . Istotnie, jeśli $g \in G$ jest nietrywialnym elementem należącym do jądra f , to $A_{s(g)}$ zostawia każdy element z $\mathbb{Z}^n$ na miejscu, czyli $s(g)$ komutuje z $\mathbb{Z}^n$. Wtedy podgrupa generowana przez $\mathbb{Z}^n$ i $s(g)$ jest abelowa. Z drugiej strony $s(g) \notin \mathbb{Z}^n$ (bo $s(g)$ leży w nietrywialnej warstwie), co przeczy maksymalności $\mathbb{Z}^n$. Określmy ι_3 jako złożenie odwzorowań $G \xrightarrow{f} \text{Aut}(\mathbb{Z}^n) \cong GL(n, \mathbb{Z}) \xrightarrow{\iota} GL(n, \mathbb{R})$. Tutaj ι jest włożeniem standardowym, a izomorfizm grupy $\text{Aut}(\mathbb{Z}^n)$ z grupą $GL(n, \mathbb{Z})$ (takich macierzy odwracalnych X , że X i X^{-1} mają współczynniki całkowite) buduje się w sposób następujący. Niech $e_1, \dots, e_n \in \mathbb{Z}^n \subset \mathbb{R}^n$ będą elementami bazy standardowej³. Wtedy każdy $\phi \in \text{Aut}(\mathbb{Z}^n)$ reprezentuje się w sposób jednoznaczny macierzą o wyrazach całkowitych, której kolumny są współczynnikami rozkładu $\phi(e_j)$ po tej że bazie. Macierz odwrotna będzie miała wyrazy całkowite, ponieważ odwzorowanie ϕ^{-1} rozumiane jako odwzorowanie $\mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ zachowuje kratę $\mathbb{Z}^n \subset \mathbb{R}^n$, w szczególności $\phi^{-1}(e_j)$ muszą mieć współczynniki całkowite rozkładu po bazie standardowej.

Teraz określimy odwzorowanie ι_4 . Grupa $A(n, \mathbb{R})$ afinicznych przekształceń przestrzeni $\mathbb{R}^n$ jest iloczynem półprostym $GL(n, \mathbb{R}) \times \mathbb{R}^n$ (dowód jest analogiczny jak w przypadku grupy euklidesowej). Odwzorowanie ι_4 jest naturalnym włożeniem jednego iloczynu półprostego ($G \times_{\iota_3} \mathbb{R}^n$) w drugi ($GL(n, \mathbb{R}) \times \mathbb{R}^n$).

Ponieważ wszystkie odwzorowania ι_j są monomorfizmami, mamy włożenie grupy Γ w grupę $A(n, \mathbb{R})$. Zostało pokazać, że tak naprawdę G leży w $O(n, \mathbb{R}) \subset GL(n, \mathbb{R})$. To wynika z następującego lematu, który udowodnimy w teorii reprezentacji.

LEMAT *Każda skończona grupa macierzy $n \times n$ o wyrazach rzeczywistych jest sprzężona do grupy macierzy ortogonalnych.*

Z lematu tego wynika, że Γ jest izomorficzna z podgrupą w $E(n, \mathbb{R})$. Dyskretność tej podgrupy wynika z tego, że jako zbiór jest ona iloczynem prostym zbioru skończonego G oraz podzbioru dyskretnego $\mathbb{Z}^n \subset \mathbb{R}^n$. Kozwartość, z kolei, wynika z tego, że $\Gamma_t \cong \mathbb{Z}^n$ (tę implikację przyjmujemy bez dowodu). $\square$

Algorytm Zassenhausa klasyfikacji grup krystalograficznych: Powyższy dowód sugeruje pewną metodę klasyfikacji grup krystalograficznych. Składa się ona z następujących kroków:

1. Opisać wszystkie skończone podgrupy G grupy $GL(n, \mathbb{Z})$ (z dokładnością do izomorfizmu).
2. Opisać wszystkie włożenia $\iota : G \rightarrow GL(n, \mathbb{Z}) \cong \text{Aut}(\mathbb{Z}^n)$, czyli działania *wierne* (z dokładnością do równoważności).
3. Obliczyć $H^2(G, \mathbb{Z}^n)$ dla wszystkich grup z p. 1 i dla wszystkich działań z p. 2.
4. Określić które z rozszerzeń otrzymanych za pomocą odpowiednich kocykli są równoważne.

Ilustracja algorytmu Zassenhausa dla grup „tapetowych” Grupami tapetowymi nazywamy grupy krystalograficzne wymiaru $n = 2$. Następujący lemat opisuje wynik 1-go i 2-go kroku algorytmu.

---

³Zauważmy, że każdy inny wybór bazy $Ae_1, \dots, Ae_n$, gdzie $A \in GL(n, \mathbb{Z})$, zadaje inny izomorfizm $\text{Aut}(\mathbb{Z}^n) \cong GL(n, \mathbb{Z})$.

LEMAT (Ograniczenie krystalograficzne). Niech $G \subset GL(2, \mathbb{Z})$ będzie podgrupą skończoną. Wtedy G jest izomorficzna z jedną z następujących grup

$$\{I\}, C_2, C_3, C_4, C_6, D_2, D_3, D_4, D_6.$$

Przy tym grupa C_2 ma 3 nierównoważne włożenia, a grupy D_2 i D_3 ma ich 2.

Lemat ten przyjmujemy bez dowodu, ale spróbujmy zrobić następujące Ćwiczenie: znaleźć (choćby jedno) włożenie grup C_3, C_6 w $GL(2, \mathbb{Z})$.

Trzy nierównoważne włożenia grupy $C_2 = \{e, v\}$ w $GL(2, \mathbb{Z})$ zadają się wzorami $v \mapsto M_i, i = 1, 2, 3$, gdzie $M_1 := \begin{bmatrix} -1 & 0 \\ 0 & -1 \end{bmatrix}, M_2 := \begin{bmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{bmatrix}, M_3 := \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{bmatrix}$ odpowiednio.

Zadanie na ćwiczenia: Obliczyć grupę $H^2(C_2, \mathbb{Z}^2)$ dla trzech powyższych działań C_2 na $\mathbb{Z}^2$ i zbudować odpowiednie grupy tapetowe.

Rozwiązanie: Rozważmy warunek kocyklu $c \in Z^2(G, G_1)$:

$$f_g c(h, j) - c(gh, j) + c(g, hj) - c(g, h) = 0, \quad g, h, j \in G.$$

Podstawiając g, e, e lub e, e, j zamiast g, h, j otrzymujemy odpowiednio

$$f_g c(e, e) = c(g, e), \quad c(e, j) = c(e, e),$$

a podstawiając g, g, e lub e, g, g otrzymujemy

$$f_g c(g, e) = c(e, e), \quad f_g c(g, g) - c(e, g) + c(g, e) - c(g, g) = 0.$$

W szczególności z pierwszych dwóch wzorów wynika, że do tego, żeby określić 2-kocykl c na grupie dwuelementowej $G = C_2 = \{e, v\}$ wystarczy określić $c(e, e)$ oraz $c(v, v)$. Ponadto, każdy 1-kołańcuch $q \in C^1(C_2, G_1)$ określony jest przez zadanie $q(e)$ oraz $q(v)$. Mamy też wzory

$$dq(e, e) = q(e) - q(e) + q(e) = q(e), \quad dq(g, g) = f_g q(g) - q(e) + q(g).$$

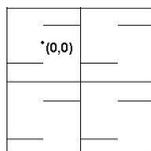
Niech $G := C_2, G_1 := \mathbb{Z}^2, c(e, e) := (a, b), c(v, v) := (r, s), q(e) := (m, n), q(v) := (k, l), a, b, r, s, m, n, k, l \in \mathbb{Z}$.

Przypadek 1: $f : C_2 \rightarrow GL(2, \mathbb{Z}), f_v := M_1$. Wtedy warunek kocyklu implikuje więź $(-r, -s) - (a, b) + (-a, -b) - (r, s) = 0$, skąd $r = -a, s = -b$. Zbadajmy, czy kocykl c może być kobrzegiem dq :

$$(a, b) = c(e, e) = dq(e, e) = q(e) = (m, n), \quad (r, s) = c(v, v) = dq(v, v) = (-k, -l) - (m, n) + (k, l) = (-m, -n).$$

Czyli, jeśli określimy $q(e) := (a, b)$, a $q(v)$ dowolnie, będziemy mieli $c = dq$. Innymi słowy $H^2(C_2, \mathbb{Z}^2) = 0$ w tym przypadku.

Odpowiednia grupa tapetowa naprzykład może być generowana przez elementy $t_{(0,0)} \circ M_1, t_{(1,0)}, t_{(0,1)}$ i być grupą symetrii poniższej „tapety”

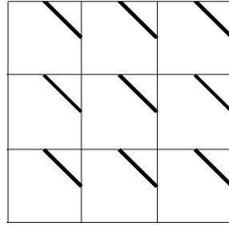

Przypadek 2: $f : C_2 \rightarrow GL(2, \mathbb{Z}), f_v := M_2$. Wtedy $(s, r) - (a, b) + (b, a) - (r, s) = 0$, skąd $a + r = b + s$. Czy kocykl c może być kobrżegiem dq ?

$$(a, b) = c(e, e) = dq(e, e) = q(e) = (m, n), (r, s) = c(v, v) = dq(v, v) = (l, k) - (m, n) + (k, l) = (k+l-m, k+l-n).$$

Określmy $q(e)$ wzorem $q(e) := (a, b)$, a $q(v) := (k, l)$ tak, żeby $k + l = a + r = b + s$. Wtedy $c = dq$, czyli $H^2(C_2, \mathbb{Z}^2) = 0$ i w tym przypadku.

Przykładowa grupa tapetowa jest generowana przez elementy $M_2, t_{(1,0)}$ i jest grupą symetrii następującej „tapety”

Przypadek 3: $f : C_2 \rightarrow GL(2, \mathbb{Z}), f_v := M_3$. Wtedy $(r, -s) - (a, b) + (a, -b) - (r, s) = 0$, skąd $s = -b$. Czy kocykl c może być kobrżegiem dq ?

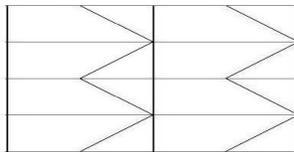
$$(a, b) = c(e, e) = dq(e, e) = q(e) = (m, n), (r, -b) = c(v, v) = dq(v, v) = (k, -l) - (m, n) + (k, l) = (2k - m, -n).$$

Spróbujmy określić q wzorami $q(e) := (a, b)$, $q(v) := (k, l)$ tak, żeby $2k - a = r$. Widać, że $a + r$ musi być liczbą *parzystą*. Stąd na przykład kocykl c zadany przez $c(e, e) = (0, 1), c(v, v) = (1, -1)$ jest kohomologicznie nietrywialny, czyli nie istnieje $q \in C^1(C_2, \mathbb{Z}^2)$ takiego, że $dq = c$!

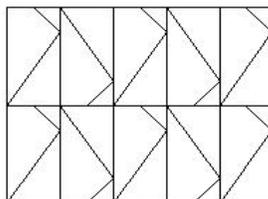
Łatwo też zrozumieć, że każdy kocykl $c \in Z^1(C_2, \mathbb{Z}^2)$ rozumiany jako element $Z^1(C_2, \mathbb{R}^2)$ jest kohomologicznie trywialny (por. dowód twierdzenia Zassenhausa), bo k obliczamy ze wzoru $k = (r + a)/2$.

Obliczmy grupę $H^2(C_2, \mathbb{Z}^2)$ (czyli ile jest tych kocykli nietrywialnych). Każdy kocykl wyznacza się jednoznacznie przez liczby a, b, r , mamy więc, $Z^2(C_2, \mathbb{Z}^2) \cong \mathbb{Z}^3$. Z kolei, $B^2(C_2, \mathbb{Z}^2) = \{(a, b, 2k - a) \mid a, b, k \in \mathbb{Z}\} = \{(a, b, x) \mid a + x \in 2\mathbb{Z}\}$. Zauważmy, że $B^2(C_2, \mathbb{Z}^2) \subset Z^2(C_2, \mathbb{Z}^2)$ jest jądrem epimorfizmu $\mathbb{Z}^3 \rightarrow \mathbb{Z}/2\mathbb{Z}, (a, b, x) \mapsto [a + x]$, gdzie $[a + x]$ jest klasą parzystości liczby $a + x$. Ostatecznie, $H^2(C_2, \mathbb{Z}^2) \cong \mathbb{Z}/2\mathbb{Z} \cong C_2$.

W przypadku 3 mamy 2 nieizomorficzne grupy tapetowe odpowiadające 2 elementom grupy H^2 . Jedna, odpowiadająca kocyklowi trywialnemu, przykładowo jest generowana przez $M_3, t_{(2,0)}, t_{(1,0)}$ i jest grupą symetrii „tapety”

Druga, odpowiadająca kocyklowi nietrywialnemu, na przykład może być generowana przez $t_{(1/2,0)} \circ M_3, t_{(0,1)}$ i jest grupą symetrii „tapety”

Jak „zobaczyć” nietrywialny kocykl c ? Najpierw zauważmy, że elementy grupy Γ są kombinacjami $p^{k_1}q^{l_1} \dots p^{k_m}q^{l_m}$, gdzie $k_i, l_i \in \mathbb{Z}$, a $p = t_{(0,1)}, q = t_{((1/2),0)} \circ M_3$ są wyżej wymienionymi generatorami. Ponieważ, jak łatwo sprawdzić $q^2 = t_{(1,0)}, M_3 \circ t_{(1/2,0)} = t_{(1/2,0)} \circ M_3$ oraz $M_3 \circ p = t_{(0,-1)} \circ M_3$, każdy element grupy Γ jest postaci $t_{(n,l)}$ lub $t_{(n/2,l)} \circ M_3$, gdzie $n, l \in \mathbb{Z}$.

Przypomnijmy (zob. dowód lematu o dopuszczalnych mnożeniach w iloczynie kartezjańskim $G_2 \times G_1$), że wartość kocyklu $c(g, h)$ można „odczytać” z mnożenia elementów postaci $(g, 0), (h, 0)$ w iloczynie kartezjańskim. Wybierzmy cięcie $s : C_2 \rightarrow \Gamma$ na przykład tak: $e \xrightarrow{s} t_{(0,1)}, v \xrightarrow{s} t_{(1/2,0)} \circ M_3$. Taki wybór cięcia daje nam utożsamienie $t_{(0,1)} \mapsto (e, (0, 0)), t_{(1/2,0)} \circ M_3 \mapsto (v, (0, 0))$ i, jako wniosek, następujące utożsamienie Γ (jako zbioru) z $C_2 \times \mathbb{Z}^2$: $t_{(n,l)} \xrightarrow{\psi} (e, (n, l - 1)), t_{(n/2,l)} \circ M_3 \xrightarrow{\psi} (v, (n - 1, l))$ (tutaj $n, l \in \mathbb{Z}$). Mamy

$$(e, (0, 0))(e, (0, 0)) = \psi(t_{(0,1)})\psi(t_{(0,1)}) = \psi(t_{(0,1)}t_{(0,1)}) = \psi(t_{(0,2)}) = (e, (0, 1)),$$

skąd $c(e, e) = (0, 1)$. Analogicznie

$$(v, (0, 0))(v, (0, 0)) = \psi(t_{(1/2,0)} \circ M_3)\psi(t_{(1/2,0)} \circ M_3) = \psi(t_{(1/2,0)} \circ M_3 \circ t_{(1/2,0)} \circ M_3) = \psi(t_{(1,0)}) = (e, (1, -1)),$$

skąd $c(v, v) = (1, -1)$.

Literatura

[Szc] Andrzej Szczepański, *Wprowadzenie do teorii grup krystalograficznych*, Wykład monograficzny, dostępne na <http://mat.ug.edu.pl/~aszczepa/crystall1.pdf>.